

Waarom dit Sociaal en Cultureel Rapport?

Sjoerd Beugelsdijk (RUG), Joep de Hart en Pepijn van Houwelingen

Aanleiding, context en bijdrage van dit onderzoek

Deze editie van het *Sociaal en Cultureel Rapport* doet verslag van een onderzoek naar hoe in het huidige Nederland tegen een Nederlandse identiteit wordt aangekeken. Voor het eerst is op deze schaal aan Nederlanders zelf gevraagd hoe zij daarover denken. Over het onderwerp circuleren uiteenlopende theorieën, ideeën en politieke interpretaties. Er bestaan tal van publicaties en beschouwingen, zowel populair als wetenschappelijk. Maar landelijk representatief onderzoek waarin burgers zelf uitgebreid aan het woord komen, is opvallend afwezig. Dit terwijl er alle aanleiding is voor zo'n onderzoek, want het onderwerp 'Nederlandse identiteit' duikt vandaag de dag met grote regelmaat en intensiteit op in discussies binnen en buiten 's lands vergaderzaal. Het is aanwezig in politieke partijprogramma's, in krantenkolommen en televisieprogramma's, en zeker ook op internet. Des te opvallender dat de kwalificaties en discussies zich grotendeels in een empirisch vacuüm afspelen. Betrouwbare en generaliseerbare gegevens die duidelijk maken hoe Nederlanders denken over een Nederlandse identiteit en welke inhoud ze daaraan geven, of gegevens op basis van (kwalitatieve) deelonderzoeken naar (aspecten van) de Nederlandse identiteit, spelen vaak een marginale rol of ontbreken helemaal.

Deze lacune is opmerkelijk, gelet op de maatschappelijke discussie over de Nederlandse identiteit. Dat debat over een Nederlandse identiteit dateert bepaald niet van vandaag of gisteren, al is het de laatste jaren wel geïntensifieerd. Deze oploeiende discussie vindt zijn wortels onder meer in voortschrijdende Europese integratie en de steeds meer ervaren afhankelijkheid van de EU (tijdens bijvoorbeeld de eurocrisis of de door de vluchtelingenstromen toegenomen immigratie naar Europa), en ook in de ervaren binnenlandse polarisatie ten aanzien van migratie. De standpunten lijken nogal uiteen te lopen. De ene groep lijkt van mening te zijn dat die identiteit te grabbel wordt gegooid door wat zij doorgaans 'de elite' noemen. Deze groep ziet de eigen gemeenschap, cultuur en nationale soevereiniteit bedreigd en wil deze verdedigen, terwijl de andere groep die bedreigingen niet of nauwelijks ziet en zich bovendien sowieso wat gemakkelijker in grotere (internationale) verbanden beweegt.¹ Nationale identiteit is in deze discussie een strijdpunt. Over een weer worden er verwijten gemaakt, waarbij de eerste groep van mening is dat diegenen in Nederland die 'het minder hebben' worden verwaarloosd, terwijl de tweede groep denkt dat het tamboeren op nationale identiteit een vorm van achterhaalde nostalgie, populisme, (impliciete) uitsluiting en xenofobie is.

Hoe reëel is deze tegenstelling? In deze diepgaande studie gaan we ten eerste na wat er ondanks die polarisatie gemeenschappelijk is aan visie op de Nederlandse identiteit (d.w.z. het belang dat eraan wordt gehecht en de inhoud van die identiteit) en ten tweede geven we een beter beeld van de tegenstelling, die een kwestie van gradatie blijkt te zijn en geen zwart-wit tegenstelling is.

Over identiteit

Bijna 140 jaar geleden hield de Franse filosoof Ernest Renan een lezing over nationale identiteit die inmiddels als klassiek wordt beschouwd. In tegenstelling tot wat destijds gangbaar was, stelt hij de natie niet voor als een eenheid ontleend aan ras, godsdienst of geografische ligging, maar als de collectieve wil om samen te zijn. Voor Renan is een natie een gevoelsgemeenschap.

De Amerikaanse politicoloog Francis Fukuyama geeft in zijn meest recente boek, getiteld *Identity* (2018), een aantal redenen waarom een inclusief gevoel van nationale identiteit van groot belang is voor het functioneren van een moderne democratische samenleving.

Nationale identiteit is volgens Fukuyama onder andere belangrijk voor de kwaliteit van de overheid en de democratie. Effectieve publieke dienstverlening en lage niveaus van corruptie hangen samen met het belang dat ambtenaren hechten aan het publieke belang. Zodra het publieke belang ondergeschikt wordt aan het persoonlijk belang of dat van de regio of de etnische groep, bestaat er een risico dat ambtenaren hun invloed en positie gebruiken om hun eigen politieke partij, familie of regio te bevoordelen ten koste van het algemeen belang.

Daarnaast heeft een gedeeld gevoel van nationale identiteit een economische functie, betoogt Fukuyama in zijn boek. De mogelijkheid om zaken te doen in de wetenschap dat er een onpartijdige overheid is, reduceert de kosten van economische transacties aanzienlijk. Deze economische functie hangt samen met de vertrouwensfunctie.² Nationale identiteit vergroot de reikwijdte van vertrouwen omdat het als lijm fungeert in een samenleving. Natuurlijk identificeren mensen zich ook met andere groepen in de samenleving (bv. de voetbalclub, de LGBT-gemeenschap, de school van de kinderen enz.), maar als dat niet samengaat met gevoelens van nationale identiteit erodeert het groepsgevoel het gevoel van eenheid op het nationale niveau. Dit is ook de centrale boodschap in het meest recente boek *The Once and Future Liberal: After Identity Politics* (2017) van de Amerikaanse politicoloog Mark Lilla, die pleit voor het (her)waarden van nationale identiteit en nationalisme omdat dit misschien de polariserende en fragmenterende werking van de moderne identiteitspolitiek kan verzachten.

Een derde reden waarom nationale identiteit volgens Fukuyama belangrijk is, betreft het functioneren van de democratie. Een moderne democratie (zoals de Nederlandse) is gebaseerd op de gedachte (het impliciete contract) dat de overheid basisrechten garandeert en geen groepen of individuen voortrekt. Nationale identiteit geeft legitimiteit aan dit impliciete contract en zorgt ervoor dat het systeem kan functioneren zoals het doet. Voor het functioneren van de democratie is het belangrijk dat er een zekere bereidheid bestaat bij burgers om het belang van het individu en de groep ondergeschikt te maken aan dat van het grotere geheel (waarvoor ambtenaren zijn aangesteld). Een gedeeld gevoel van nationale lotsverbondenheid helpt daarbij. Fukuyama is slechts een van de auteurs die demonstreren dat het gedeelde gevoel van lotsverbondenheid tot op de dag van vandaag een rol speelt in het denken over de betekenis van nationale identiteit.

Nationaal internationaal

Voordat we in de navolgende hoofdstukken het thema ‘Nederlandse identiteit’ beschrijven in heden en verleden, in de wetenschappelijke theorievorming en in onze landelijke ‘Denkend aan Nederland’ enquête, werpen we eerst een blik op enkele resultaten uit internationaal vergelijkend onderzoek. Daaruit komt Nederland naar voren als een land met een (relatief) geringe regionale verbondenheid en een sterke nationale verbondenheid zowel in absolute als in relatieve zin: negen op de tien Nederlanders gaf in 2013 aan zich (zeer) verbonden te voelen met Nederland (zie figuur 1). Wat houdt deze verbondenheid in? Wat maakt daar deel van uit en wat niet? Met welke kenmerken van hun land identificeren Nederlanders zich, en in welke mate doen ze dit? Daarover gaat deze editie van het Sociaal en Cultureel Rapport.

‘Nederland is Nederland niet meer’ is een uitspraak die we regelmatig hebben opgetekend in het Continu Onderzoek Burgerperspectieven (COB) van het SCP: een uitspraak die de zorg van een deel van de bevolking over de teloorgang van vertrouwde kenmerken van een nationale identiteit samenvat. En opnieuw luidt hier de vraag: wat zijn die kenmerken dan? Hoe ziet dat Nederland eruit dat van gedaante aan het veranderen is?

Al betonen Nederlanders zich internationaal gezien niet bijzonder nationalistisch of chauvinistisch (zie figuur A.1 in bijlage A), uit de enquête ‘Denkend aan Nederland’ van het SCP die in 2018 speciaal voor dit rapport is gehouden, blijkt dat zij wel degelijk uitgesproken opvattingen hebben over wat Nederland tot Nederland maakt. De Nederlandse taal kunnen spreken is een van de belangrijkste elementen daarin, maar ook onder andere de bereidheid om positief bij te dragen aan de Nederlandse maatschappij, respect voor het Nederlandse politieke systeem en zijn wetgeving, waarde hechten aan Nederlandse tradities en gewoonten (zie tabel A.1 in bijlage A). Hier komen al twee elementen van wat als een Nederlandse identiteit wordt ervaren naar voren: een culturele component (taal, tradities) en een civiele component (politieke structuur, wetgeving). We komen hier verderop in deze publicatie nog uitvoerig op terug. Ascriptieve criteria waar het individu weinig of geen invloed op heeft (bv. in Nederland geboren zijn of Nederlandse voorouders hebben) worden niet zo belangrijk gevonden.

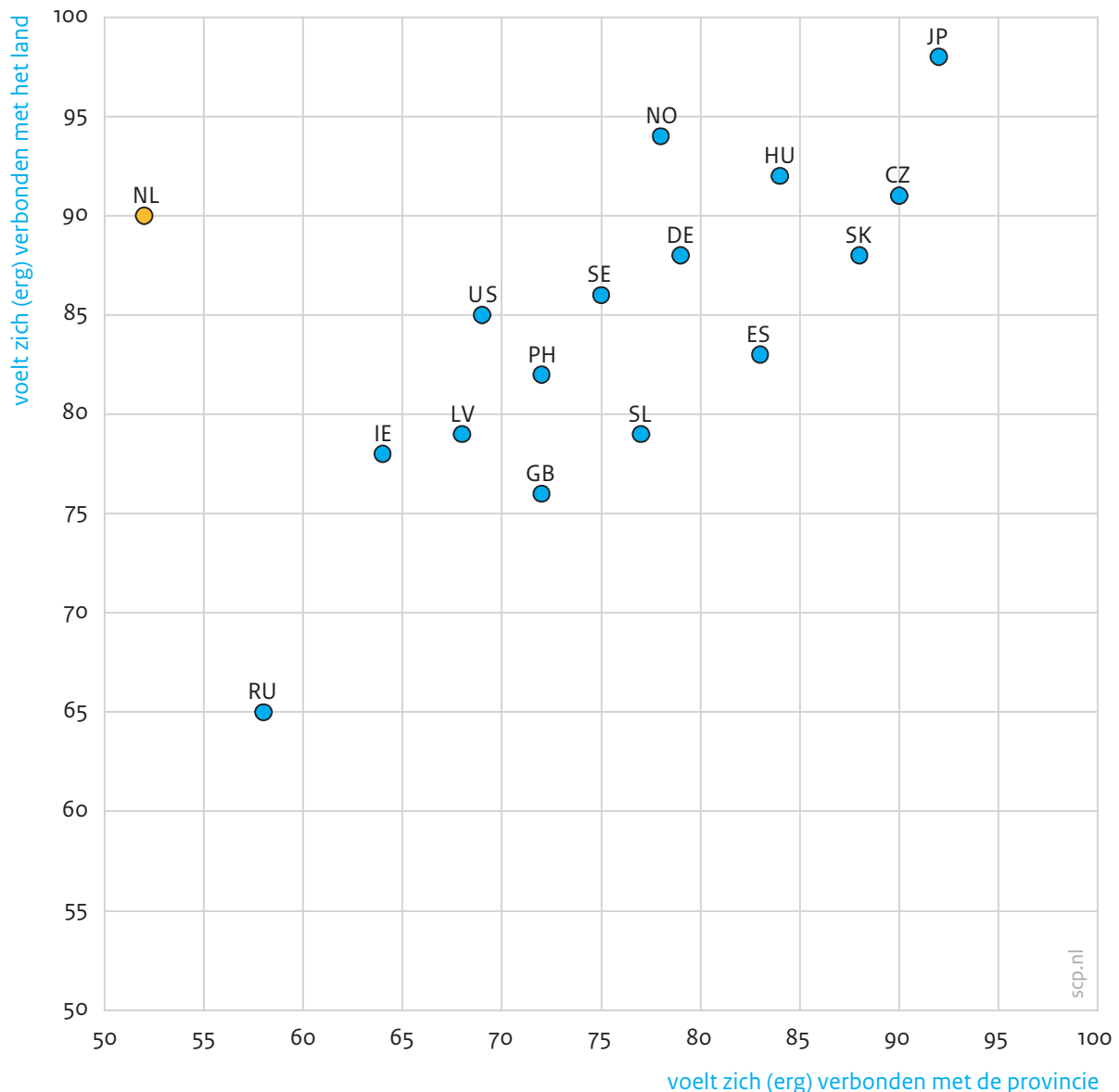

Deze editie van het *Sociaal en Cultureel Rapport* laat zien dat er vanuit het perspectief van de Nederlandse burger een Nederlandse identiteit geïdentificeerd en beschreven kan worden. Hierbij zijn vooral de Nederlandse taal, symbolen en tradities belangrijk, en er zijn opvallend weinig verschillen tussen Nederlanders naar geslacht, leeftijd en opleiding. De meningsverschillen concentreren zich rond twee polen in het debat: een *ethnic* groep die zich vooral via symbolen en tradities identificeert met Nederland en een *civic* groep die dat vooral via burgerlijke vrijheden doet. Beide groepen dragen vrijheid hoog in het vaandel, maar vullen dat begrip op een andere manier in, waardoor men tegenover elkaar kan komen te staan.

Figuur 1

Gevoelens van verbondenheid met het land en de provincie^a waar men woont, 2013 (in procenten)

Landencodes: cz = Tsjechië, de = Duitsland, es = Spanje, gb = Verenigd Koninkrijk, hu = Hongarije, ie = Ierland, jp = Japan, lv = Letland, nl = Nederland, no = Noorwegen, ph = Filipijnen, ru = Rusland, se = Zweden, sl = Slovenië, sk = Slowakije, us = Verenigde Staten.

- a Gedefinieerd in de International Social Survey Programme (ISSP)-vragenlijst als 'de meest relevante administratieve eenheid kleiner dan het land'. Voor Nederland is dit vertaald als 'provincie' voor andere landen als 'county' of 'state' bijvoorbeeld. Omdat de provincie in Nederland vooral een bestuurlijke entiteit is (in tegenstelling tot bijvoorbeeld deelstaten zoals Texas en Californië in de Verenigde Staten) scoort Nederland op deze dimensie vermoedelijk (extra) laag.

Bron: ISSP (2013)

Een paar woorden over twee hete hangijzers in de huidige discussie over nationale identiteit: hoe verhoudt het beeld van een nationale identiteit zich tot (moslim)migratie en Europese integratie? Benadrukt moet worden dat we hier niet de resultaten van een onderzoek naar migranten of naar percepties van etnische groepen presenteren. Maar een paar

dingen kunnen er op basis van de enquête *Denkend aan Nederland* wel gezegd worden over de harde randen van het identiteitsdebat. Bijvoorbeeld dat onderdelen van het islamitische geloof over het algemeen als weinig typerend voor Nederland worden beschouwd en dat Nederlanders zich daar minder mee verbonden voelen dan met bijna alle andere (185) aan hen voorgelegde kenmerken.³ Daarnaast blijkt de islam, na polarisering, als de meest bedreigende factor voor Nederland te worden gezien. Wat de internationale integratie betreft: Nederlanders zouden het verdwijnen van Nederland als zelfstandig land – na het verdwijnen van de vrijheid van meningsuiting – van een voorgelegde lijst met zeventien mogelijke ontwikkelingen de meest betreuenswaardige ontwikkeling vinden die zich zou kunnen voordoen in de toekomst.⁴ Het blijkt dat Nederlanders die van mening zijn dat er (op zijn minst in sommige opzichten) een Nederlandse identiteit bestaat zich over deze zaken sneller zorgen maken. Zij geven vaker aan het te betreuen als Nederland geen zelfstandig land meer zou zijn en beschouwen internationalisering en Europeanisering eerder als bedreigende (in plaats van versterkende) ontwikkelingen voor Nederland. Ook zijn ze vaker van mening dat de islam, de afnemende invloed van de christelijke godsdienst op de Nederlandse samenleving en immigratie bedreigende ontwikkelingen voor Nederland zijn.

Positionering en doelstelling

Nationale identiteit is een actueel onderwerp en het is – hoe er verder ook tegen aangekeken wordt – een onderwerp van (maatschappelijk) belang. Het is verbonden met onder andere discussies over Europese integratie, immigratie en de figuur die als *pars pro toto* is gaan fungeren voor het sterk gepolariseerde debat in Nederland: Zwarte Piet. De nadruk in dit rapport ligt evenwel niet op wat omstreden is aan een Nederlandse identiteit, maar op datgene waarin een grote meerderheid van de Nederlanders elkaar vindt. Dat lijkt misschien een vanzelfsprekende kant van een Nederlandse identiteit, maar is niet minder belangrijk dan wat de geesten scheidt. De belangrijkste ambitie van dit rapport is de kern beschrijven van datgene wat Nederland voor Nederlanders tot Nederland maakt en waarmee de Nederlandse bevolking zich op dit moment identificeert en verbonden voelt. En daarmee kan deze publicatie misschien ook iets meer helderheid en begrip in het grotere debat brengen.

Dat betekent dat we geen antwoord zoeken op de vraag of op scholen het Wilhelmus gezongen moet worden, of Nederland uit de EU moet stappen en of de knecht van Sinterklaas zwart moet blijven. Wel dat we informatie zullen aandragen *vanuit het burgerperspectief* die dit soort debatten kan verrijken. Voor het eerst is in deze omvang grondig en uitgebreid onderzocht wat *volgens Nederlanders zelf* tot de kern van de Nederlandse identiteit behoort en waarmee ze zich verbonden voelen (en waarmee niet). Onze belangrijkste informatiebron hiervoor is een grootschalige enquête van het SCP (getiteld *Denkend aan Nederland*) die in 2018 is uitgevoerd onder 5000 Nederlanders. Daarnaast zijn voor deze publicatie hoofdstukken en thematische verkenningen geschreven vanuit verschillende deelperspectieven en afzonderlijke thema's, om een zo compleet mogelijk zicht te krijgen op Nederlandse identiteit. Twee externe auteurs – Willem Frijhoff en Joep Leerssen, beiden eminences gri-

ses op het gebied van onderzoek naar nationale identiteit – zijn bereid gevonden hier met het oog op het verleden en de toekomst een beschouwend essay over te schrijven. Zoals zal blijken is Nederland meer dan een geografisch begrensd gebied, een vlek op de werldebol. Het is ook meer dan een op een bepaalde wijze politiek en staatkundig ingerichte samenleving. Nederland is tevens een verbeelde gemeenschap, door velen ervaren als een land, een volk, een samenleving met een eigen collectieve identiteit. Met herkenbare tradities, gewoonten en symbolen. Met gedeelde ervaringen, herinneringen en denkbeelden over de toekomst. Het streven is uitdrukkelijk *niet* om in dit rapport voor eens en voor altijd uit te maken wat ‘de’ Nederlandse identiteit is. Ook is de ambitie niet om politieke stellingnamen met betrekking tot het onderwerp te evalueren, laat staan als scheidsrechter tussen ideologieën op te treden.

Wat wel wordt beoogd, is een overzicht te geven van hoe Nederlanders momenteel tegen een Nederlandse identiteit aankijken. Meer specifiek gaat het dan om de volgende vragen. Denken zij dat er zoiets als een Nederlandse identiteit bestaat? Zo ja, waaruit bestaat die dan? Welke kenmerken ervan geven aanleiding tot verbondenheid met Nederland en met de andere Nederlanders? Treden er wat dat betreft verschillen aan de dag tussen bevolkingsgroepen? Op basis van de verzamelde empirische gegevens is geprobeerd een diagnose te stellen: theoretisch, maar ook met onderzoek onderbouwd. Hiermee hopen we enige duidelijkheid te scheppen in het debat, en een realistisch denkkader te leveren waarmee een dialoog rondom het thema nationale identiteit op gang geholpen kan worden.

Het Sociaal en Cultureel Rapport 2019

Denkend aan Nederland bestaat uit achttien hoofdstukken. Deze vormen samen verschillende bouwstenen om het burgerperspectief op Nederlandse identiteit gestalte te geven. Er is evenwel voor gezorgd dat elk hoofdstuk apart gelezen kan worden.⁵

Noten

- 1 James Goodhart noemt dit onderscheid in zijn boek *The road to somewhere* (2017) het verschil tussen ‘somewheres’ en ‘anywheres’. London: Hurst & Co.
- 2 Vgl. Fukuyama’s eerdere boek over vertrouwen: *Trust* (gepubliceerd in 1995).
- 3 Iets wat overigens, zij het in mindere mate, ook voor andere religies geldt. Zie verder hoofdstuk 5.
- 4 Zie hoofdstuk 6.
- 5 De redactie van *Denkend aan Nederland* bestaat uit Sjoerd Beugelsdijk (RUG), Joep de Hart, Pepijn van Houwelingen, Maroesjka Versantvoort. Betrokkens auteurs zijn Iris Andriessen, Sjoerd Beugelsdijk (RUG), Andries van den Broek, Marcel Coenders, Jaco Dagevos, Peteke Feijten, Willem Frijhoff (EUR), Joep de Hart, Pepijn van Houwelingen, Willem Huijnk, Sjoerd Kooiker, Jeanet Kullberg, Joep Leerssen (UvA), Sander Muns, Lonneke van Noije, Martin Olsthoorn, Peggy Schyns, Annet Tiessen-Raaphorst, Ab van der Torre, Lotte Vermeij, Maroesjka Versantvoort, Annemarie Wennekers en Juliette de Wit (RUG).